

Συλλογή της Νομολογίας

ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (τέταρτο τμήμα)

της 29ης Ιουλίου 2019*

«Προδικαστική παραπομπή – Δημόσιες συμβάσεις – Διαδικασίες προσφυγής – Οδηγία 89/665/ΕΟΚ – Οδηγία 92/13/ΕΟΚ – Δικαίωμα αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας – Αρχές της αποτελεσματικότητας και της ισοδυναμίας – Αίτηση αναθεώρησης των δικαστικών αποφάσεων που παραβιάζουν το δίκαιο της Ένωσης – Ευθύνη των κρατών μελών σε περίπτωση παραβίασεως του δικαίου της Ένωσης από τα εθνικά δικαστήρια – Εκτίμηση της προς αποκατάσταση ζημίας»

Στην υπόθεση C-620/17,

με αντικείμενο αίτηση προδικαστικής απόφασεως δυνάμει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, που υπέβαλε το Székesfehérvári Törvényszék (δικαστήριο Székesfehérvár, Ουγγαρία) με απόφαση της 24ης Οκτωβρίου 2017, η οποία περιήλθε στο Δικαστήριο στις 2 Νοεμβρίου 2017, στο πλαίσιο της δίκης

Hochtief Solutions AG Magyarországi Fióktelepe

κατά

Fővárosi Törvényszék,

ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ (τέταρτο τμήμα),

συγκείμενο από τους Μ. Βηλαρά (εισηγητή), πρόεδρο τμήματος, Κ. Jürimäe, D. Šváby, S. Rodin και Ν. Rîșanra, δικαστές,

γενικός εισαγγελέας: Μ. Bobek

γραμματέας: Ι. Illéssy, διοικητικός υπάλληλος,

έχοντας υπόψη την έγγραφη διαδικασία και κατόπιν της επ' ακροατηρίου συζήτησεως της 21ης Νοεμβρίου 2018,

λαμβάνοντας υπόψη τις παρατηρήσεις που υπέβαλαν:

- η Hochtief Solutions AG Magyarországi Fióktelepe, εκπροσωπούμενη από τους G. M. Tóth και I. Varga, ügyvédek,
- το Fővárosi Törvényszék, εκπροσωπούμενο από τις H. Beerné Vörös και Κ. Bóke, καθώς και από τον G. Barabás, bíró,
- η Ουγγρική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τους Μ. Z. Fehér και G. Koós,

* Γλώσσα διαδικασίας: η ουγγρική.

- η Ελληνική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τις Μ. Τασσοπούλου, Δ. Τσαγκαράκη και Γ. Παπαδάκη,
- η Πολωνική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τον Β. Majczyna,
- η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, εκπροσωπούμενη από τους Α. Tokár, Η. Krämer και Ρ. Ondrůšek,

αφού άκουσε τον γενικό εισαγγελέα που ανέπτυξε τις προτάσεις του κατά τη συνεδρίαση της 30ής Απριλίου 2019,

εκδίδει την ακόλουθη

Απόφαση

- 1 Η αίτηση προδικαστικής αποφάσεως αφορά την ερμηνεία του άρθρου 4, παράγραφος 3, ΣΕΕ, του άρθρου 19, παράγραφος 1, δεύτερο εδάφιο, ΣΕΕ, του άρθρου 49 ΣΛΕΕ, του άρθρου 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, της οδηγίας 89/665/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 21ης Δεκεμβρίου 1989, για το συντονισμό των νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων περί της εφαρμογής των διαδικασιών προσφυγής στον τομέα της σύναψης συμβάσεων κρατικών προμηθειών και δημοσίων έργων (ΕΕ 1989, L 395, σ. 33), όπως τροποποιήθηκε με την οδηγία 2007/66/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 11ης Δεκεμβρίου 2007 (ΕΕ 2007, L 335, σ. 31) (στο εξής: οδηγία 89/665), της οδηγίας 92/13/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 25ης Φεβρουαρίου 1992, για το συντονισμό των νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων σχετικά με την εφαρμογή των κοινοτικών κανόνων στις διαδικασίες σύναψης των συμβάσεων φορέων οι οποίοι λειτουργούν στους τομείς του ύδατος, της ενέργειας, των μεταφορών και των τηλεπικοινωνιών (ΕΕ 1992, L 76, σ. 14), όπως τροποποιήθηκε με την οδηγία 2007/66 (στο εξής: οδηγία 92/13), της οδηγίας 93/37/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 14ης Ιουνίου 1993, περί συντονισμού των διαδικασιών για τη σύναψη συμβάσεων δημοσίων έργων (ΕΕ 1993, L 199, σ. 54), καθώς και των αρχών της υπεροχής, της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας του δικαίου της Ένωσης.
- 2 Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της Hochtief Solutions AG Magyarországi Fióktelepe (στο εξής: Hochtief Solutions) και του Fővárosi Törvényszék (γενικού δικαστηρίου πρωτεύουσας, Ουγγαρία) με αντικείμενο ζημία που υποστηρίζεται ότι το εν λόγω δικαστήριο προκάλεσε, κατά την άσκηση των δικαιοδοτικών του αρμοδιοτήτων, στη Hochtief Solutions.

Το νομικό πλαίσιο

Το δίκαιο της Ένωσης

- 3 Το άρθρο 1, παράγραφος 1, τρίτο εδάφιο, και παράγραφος 3, της οδηγίας 89/665, το οποίο έχει σχεδόν πανομοιότυπη διατύπωση με το άρθρο 1, παράγραφος 1, τρίτο εδάφιο, και παράγραφος 3, της οδηγίας 92/13, προβλέπει τα εξής:

«1. [...]

Τα κράτη μέλη λαμβάνουν τα αναγκαία μέτρα ώστε, όσον αφορά τις συμβάσεις που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 2004/18/ΕΚ [του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 31ης Μαρτίου 2004, περί συντονισμού των διαδικασιών σύναψης δημοσίων συμβάσεων έργων, προμηθειών και υπηρεσιών (ΕΕ 2004, L 134, σ. 114)], οι αποφάσεις που λαμβάνουν οι αναθέτουσες αρχές να υπόκεινται στην άσκηση αποτελεσματικών και, ιδίως, όσο το δυνατόν ταχύτερων

προσφυγών, υπό τις προϋποθέσεις που θέτουν τα άρθρα 2 έως 2στ της παρούσας οδηγίας, λόγω του ότι οι αποφάσεις αυτές έχουν ληφθεί κατά παράβαση της [νομοθεσίας της Ένωσης] περί δημοσίων συμβάσεων ή των εθνικών κανόνων που μεταφέρουν την εν λόγω νομοθεσία.

[...]

3. Τα κράτη μέλη μεριμνούν ώστε οι διαδικασίες προσφυγής να είναι διαθέσιμες, σύμφωνα με τους κανόνες που είναι δυνατό να θεσπίζουν τα κράτη μέλη, τουλάχιστον σε οποιοδήποτε πρόσωπο έχει ή είχε συμφέρον να του ανατεθεί συγκεκριμένη σύμβαση και το οποίο υπέστη ή ενδέχεται να υποστεί ζημία από εικαζόμενη παράβαση.»

4 Το άρθρο 2, παράγραφος 1, της οδηγίας 89/665 ορίζει τα εξής:

«Τα κράτη μέλη μεριμνούν ώστε τα μέτρα που λαμβάνονται όσον αφορά τις διαδικασίες προσφυγής που ορίζει το άρθρο 1 να προβλέπουν τις αναγκαίες εξουσίες προκειμένου:

α) να λαμβάνονται, το συντομότερο δυνατόν και με τη διαδικασία ασφαλιστικών μέτρων, προσωρινά μέτρα για να επανρθωθεί η εικαζόμενη παράβαση ή να αποτραπεί η περαιτέρω ζημία των θιγομένων συμφερόντων, συμπεριλαμβανομένων μέτρων που αναστέλλουν ή επιτρέπουν την αναστολή της διαδικασίας ανάθεσης δημόσιας σύμβασης ή της εκτέλεσης οιασδήποτε απόφασης λαμβάνουν οι αναθέτουσες αρχές·

β) να ακυρώνουν ή να διασφαλίσουν την ακύρωση των παράνομων αποφάσεων, και ιδίως να καταργούν τις τεχνικές, οικονομικές και χρηματοδοτικές προδιαγραφές που εισάγουν διακρίσεις και περιλαμβάνονται στα έγγραφα με τα οποία καλούνται οι ενδιαφερόμενοι να συμμετάσχουν στο διαγωνισμό, στις συγγραφές υποχρεώσεων ή σε οποιοδήποτε άλλο έγγραφο που έχει σχέση με τη διαδικασία σύναψης της συγκεκριμένης σύμβασης·

γ) να επιδικάζουν αποζημίωση στα ζημιωθέντα από την παράβαση πρόσωπα.

[...]»

5 Το άρθρο 2, παράγραφος 1, της οδηγίας 92/13 προέβλεπε τα εξής:

«Τα κράτη μέλη μεριμνούν ώστε τα μέτρα που λαμβάνουν όσον αφορά τις προσφυγές που αναφέρονται στο άρθρο 1, να προβλέπουν τις εξουσίες προκειμένου:

είτε

α) να λαμβάνονται, το συντομότερο και με διαδικασίες ασφαλιστικών μέτρων, προσωρινά μέτρα για τη θεραπεία της προβαλλομένης παράβασης ή την αποτροπή περαιτέρω ζημίας των θιγομένων συμφερόντων, συμπεριλαμβανομένων μέτρων που αναστέλλουν ή εξασφαλίζουν την αναστολή της διαδικασίας σύναψης της σύμβασης, ή της εκτέλεσης κάθε απόφασης που έχει ληφθεί από τον αναθέτοντα φορέα

και

β) να ακυρώνονται οι παράνομες αποφάσεις ή να εξασφαλίζεται η ακύρωσή τους, συμπεριλαμβανομένης της δυνατότητας κατάργησης των τεχνικών, οικονομικών ή χρηματοδοτικών προδιαγραφών που εισάγουν διακρίσεις και που περιέχονται στη διακήρυξη της δημοπρασίας, στην ενδεικτική περιοδική διακήρυξη, στη διακήρυξη σχετικά με την ύπαρξη συστήματος προεπιλογής, στην πρόσκληση υποβολής προσφορών, στη συγγραφή υποχρεώσεων ή σε οποιοδήποτε άλλο έγγραφο που έχει σχέση με την εν λόγω διαδικασία σύναψης της σύμβασης,

είτε

γ) να λαμβάνονται, το συντομότερο, ει δυνατόν με διαδικασίες ασφαλιστικών μέτρων και εάν χρειάζεται με οριστική διαδικασία ως προς την ουσία, άλλα μέτρα εκτός των προβλεπομένων στα στοιχεία α) και β), με στόχο τη θεραπεία της διαπιστωθείσας παράβασης και την αποτροπή ζημίας των ενεχομένων συμφερόντων· ιδίως, να εκδίδεται εντολή πληρωμής καθορισμένου ποσού στην περίπτωση κατά την οποία η παράβαση δεν επανορθώθηκε ή δεν αποτράπηκε.

Τα κράτη μέλη μπορούν να προβαίνουν σε αυτή την επιλογή, είτε για το σύνολο των αναθετόνων φορέων είτε για κατηγορίες αναθετόνων φορέων οριζόμενες βάσει αντικειμενικών κριτηρίων, διαφυλάσσοντας πάντοτε την αποτελεσματικότητα των μέτρων που θεσπίστηκαν για να αποτραπούν οι ζημίες των ενεχομένων συμφερόντων·

δ) και, στις δύο προαναφερόμενες περιπτώσεις, να χορηγείται αποζημίωση στα βλαπτόμενα από την παράβαση πρόσωπα.

Όταν απαιτείται αποζημίωση διότι μια απόφαση έχει ληφθεί παράνομα, τα κράτη μέλη μπορούν να προβλέπουν ότι, όταν το εσωτερικό τους σύστημα δικαίου το απαιτεί και διαθέτει αρχές που έχουν την αναγκαία προς τούτο αρμοδιότητα, η αμφισβητούμενη απόφαση πρέπει πρώτα να ακυρωθεί ή να κηρυχθεί παράνομη.»

Το ουγγρικό δίκαιο

6 Το άρθρο 260 του polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény (νόμου III του 1952, περί θεσπίσεως του κώδικα πολιτικής δικονομίας, στο εξής: κώδικας πολιτικής δικονομίας) προβλέπει τα εξής:

«1. Κατά αποφάσεως με ισχύ δεδικασμένου δύναται να υποβληθεί αίτηση αναθεωρήσεως αν:

a) ένας εκ των διαδίκων επικαλείται πραγματικό περιστατικό ή προσκομίζει αποδεικτικό στοιχείο ή δικαστική απόφαση με ισχύ δεδικασμένου ή καταστάσα απρόσβλητη διοικητική απόφαση, τα οποία δεν ελήφθησαν υπόψη από το δικαστήριο κατά την προηγηθείσα δίκη, υπό την προϋπόθεση ότι, αν τα στοιχεία αυτά είχαν συνεκτιμηθεί εξαρχής, θα λειτουργούσαν προς όφελός του·

[...]

2. Σύμφωνα με το στοιχείο a της παραγράφου 1, οποιοσδήποτε εκ των διαδίκων δύναται να υποβάλει αίτηση αναθεωρήσεως μόνον αν ο ίδιος δεν ήταν δυνατόν, για λόγους που δεν ανάγονται σε δική του υπαιτιότητα, να επικαλεστεί κατά τη διάρκεια της προηγηθείσας δίκης το πραγματικό περιστατικό, τα αποδεικτικά στοιχεία ή την απόφαση που επικαλείται με την αίτηση αναθεωρήσεως.»

Η διαφορά της κύριας δίκης και τα προδικαστικά ερωτήματα

7 Στις 25 Ιουλίου 2006, η Észak-Dunántúli Környezetvédelmi és Vízügyi Igazgatóság (Διεύθυνση προστασίας του περιβάλλοντος και υδραυλικής μηχανικής της Βόρειας Υπερδουναβίας, Ουγγαρία) (στο εξής: αναθέτουσα αρχή), δημοσίευσε στην *Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, σειρά S, υπ' αριθ. 139-149235, προκήρυξη διαγωνισμού για την ανάθεση δημόσιας συμβάσεως με αντικείμενο έργα ανάπτυξης των συγκοινωνιακών υποδομών του σταθμού συνδυασμένων μεταφορών του εθνικού εμπορικού λιμένα του Győr-Gönyű (Ουγγαρία), με την προβλεπόμενη στο κεφάλαιο IV του közbeszerzésekről szóló 2003. évi CXXIX. törvény (νόμου CXXIX του 2003, περί δημόσιων συμβάσεων) ταχεία διαδικασία.

- 8 Το σημείο III.2.2 της εν λόγω προκηρύξεως, σχετικά με την οικονομική και χρηματοοικονομική επάρκεια, ανέφερε «ότι ένας υποψήφιος, ή ένας υπεργολάβος [...], ο οποίος κατέγραψε περισσότερα του ενός αρνητικά αποτελέσματα χρήσεως σύμφωνα με τον ισολογισμό κατά τις τρεις τελευταίες οικονομικές χρήσεις, δεν πληροί τις προϋποθέσεις επάρκειας».
- 9 Από την απόφαση περί παραπομπής προκύπτει ότι η Hochtief Solutions, καθόσον δεν πληρούσε το κριτήριο αυτό, αμφισβήτησε τη νομιμότητά του ενώπιον της Közbeszerzési Döntőbizottság (επιτροπής διαιτησίας για τις δημόσιες συμβάσεις, Ουγγαρία) (στο εξής: επιτροπή διαιτησίας) με το επιχείρημα, αφενός, ότι το κριτήριο αυτό εισήγαγε δυσμενείς διακρίσεις και, αφετέρου, ότι δεν ήταν ενδεικτικό, αυτό καθαυτό, της χρηματοοικονομικής επάρκειας του προσφέροντος.
- 10 Η επιτροπή διαιτησίας έκανε εν μέρει δεκτή την προσφυγή της Hochtief Solutions, επιβάλλοντας στην αναθέτουσα αρχή πρόστιμο ύψους 8 000 000 ουγγρικών φιορίνιων (HUF) (περίπου 24 500 ευρώ), χωρίς ωστόσο να αποφανθεί ότι το εν λόγω κριτήριο ήταν παράνομο.
- 11 Στις 2 Οκτωβρίου 2006, η Hochtief Solutions άσκησε ένδικη προσφυγή κατά της αποφάσεως της επιτροπής διαιτησίας ενώπιον του Fővárosi Bíróság (περιφερειακού δικαστηρίου Βουδαπέστης, Ουγγαρία), το οποίο έκρινε ότι το εμφανόμενο στον ισολογισμό αποτέλεσμα χρήσεως μπορούσε να παράσχει πληροφορίες ως προς την οικονομική και χρηματοοικονομική επάρκεια και, ως εκ τούτου, απέρριψε την προσφυγή.
- 12 Στις 4 Ιουνίου 2010, η Hochtief Solutions άσκησε έφεση κατά της πρωτόδικης αποφάσεως ενώπιον του Fővárosi Ítéltábla (περιφερειακού εφετείου πρωτευούσης, Ουγγαρία), το οποίο αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει αίτηση προδικαστικής αποφάσεως στο Δικαστήριο.
- 13 Με απόφαση της 18ης Οκτωβρίου 2012, Édukönig και Hochtief Construction (C-218/11, EU:C:2012:643), το Δικαστήριο έκρινε, μεταξύ άλλων, ότι το άρθρο 44, παράγραφος 2, και το άρθρο 47, παράγραφος 1, στοιχείο β', της οδηγίας 2004/18 έχουν την έννοια ότι η αναθέτουσα αρχή μπορεί να απαιτεί ένα ελάχιστο επίπεδο οικονομικής και χρηματοοικονομικής επάρκειας καθορισμένο με γνώμονα ορισμένο στοιχείο ή ορισμένα στοιχεία του ισολογισμού, εφόσον από το ή τα στοιχεία αυτά μπορεί αντικειμενικά να προκύπτει η σχετική ικανότητα του οικονομικού φορέα και εφόσον το επίπεδο αυτό είναι προσαρμοσμένο στη σημασία της οικείας συμβάσεως, υπό την έννοια ότι αποτελεί αντικειμενική ένδειξη ως προς την ύπαρξη επαρκούς οικονομικής και χρηματοοικονομικής βάσεως για την καλή εκτέλεση της συμβάσεως, χωρίς ωστόσο να βαίνει πέραν αυτού που είναι αναγκαίο προς τον σκοπό αυτό, διευκρινιζομένου ότι ο καθορισμός απαιτήσεως περί ορισμένου ελαχίστου επιπέδου οικονομικής και χρηματοοικονομικής επάρκειας δεν μπορεί, κατ' αρχήν, να αποκλείεται για τον λόγο και μόνον ότι το επίπεδο αυτό αφορά συγκεκριμένο στοιχείο του ισολογισμού σε σχέση με το οποίο ενδέχεται να υφίστανται διαφορές μεταξύ των νομοθεσιών των κρατών μελών.
- 14 Το Fővárosi Törvényszék (γενικό δικαστήριο πρωτευούσης), το οποίο εν τω μεταξύ διαδέχθηκε το Fővárosi Ítéltábla (περιφερειακό εφετείο πρωτευούσης), λαμβάνοντας υπόψη την ως άνω απόφαση του Δικαστηρίου, επικύρωσε την πρωτόδικη απόφαση, κρίνοντας ότι το κριτήριο που χρησιμοποίησε η αναθέτουσα αρχή για την αξιολόγηση της οικονομικής και χρηματοοικονομικής επάρκειας δεν εισήγαγε δυσμενείς διακρίσεις.
- 15 Στις 13 Σεπτεμβρίου 2013, η Hochtief Solutions άσκησε αναίρεση ενώπιον του Kúria (Ανώτατου Δικαστηρίου, Ουγγαρία) κατά της αποφάσεως του Fővárosi Törvényszék (γενικού δικαστηρίου πρωτευούσης), υποστηρίζοντας ότι το εμφανόμενο στον ισολογισμό αποτέλεσμα χρήσεως δεν ήταν ικανό να παράσχει στην αναθέτουσα αρχή πραγματική και αντικειμενική εικόνα της οικονομικής και χρηματοοικονομικής καταστάσεως του προσφέροντος. Ζήτησε επίσης από το Kúria (Ανώτατο Δικαστήριο) να υποβάλει εκ νέου αίτηση προδικαστικής αποφάσεως στο Δικαστήριο.

- 16 Εντούτοις, με απόφαση της 19ης Μαρτίου 2014, το Κúria (Ανώτατο Δικαστήριο) απέρριψε την αίτηση αναιρέσεως με την αιτιολογία ότι η αιτίαση αυτή δεν είχε προβληθεί εμπροθέσμως, καθόσον η Hochtief Solutions δεν είχε εγείρει το ζήτημα αυτό με την αρχική διοικητική της προσφυγή ενώπιον της επιτροπής διαιτησίας, αλλά μόνο με τις μεταγενέστερες παρατηρήσεις της.
- 17 Στις 25 Ιουλίου 2014, η Hochtief Solutions υπέβαλε αίτηση ελέγχου συνταγματικότητας της αποφάσεως του Κúria (Ανώτατου Δικαστηρίου) ενώπιον του Alkotmánybíróság (Συνταγματικού Δικαστηρίου, Ουγγαρία) με την οποία ζητούσε να διαπιστωθεί η αντισυνταγματικότητα της αποφάσεως αυτής και στη συνέχεια να εξαφανισθεί η απόφαση. Η αίτηση αυτή απορρίφθηκε ως απαράδεκτη με διάταξη της 9ης Φεβρουαρίου 2015.
- 18 Εν τω μεταξύ, στις 26 Νοεμβρίου 2014, η Hochtief Solutions υπέβαλε ενώπιον του Fővárosi Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság (δικαστηρίου διοικητικών και εργατικών διαφορών πρωτεύουσας, Ουγγαρία) αίτηση αναθεωρήσεως κατά της αποφάσεως του Fővárosi Törvényszék (γενικού δικαστηρίου πρωτεύουσας), η οποία αναφέρεται στη σκέψη 14 της παρούσας αποφάσεως.
- 19 Κατά τα στοιχεία του αιτούντος δικαστηρίου, η Hochtief Solutions υποστήριξε, προς στήριξη της αιτήσεως αναθεωρήσεως, ότι το ζήτημα του κατά πόσον το εμφανόμενο στον ισολογισμό αποτέλεσμα χρήσεως συνιστούσε κατάλληλη ένδειξη της οικονομικής και χρηματοοικονομικής επάρκειας του προσφέροντος, όπως και η απόφαση της 18ης Οκτωβρίου 2012, *Édukönvig* και *Hochtief Construction* (C-218/11, EU:C:2012:643), δεν είχαν εν τέλει εξετασθεί. Κατά τη Hochtief Solutions, η παράλειψη αυτή συνιστά «πραγματικό περιστατικό», κατά την έννοια του άρθρου 260, παράγραφος 1, στοιχείο α, του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, το οποίο μπορεί να δικαιολογήσει την κίνηση της διαδικασίας αναθεωρήσεως της εν λόγω αποφάσεως του Fővárosi Törvényszék (γενικού δικαστηρίου πρωτεύουσας). Η Hochtief Solutions, βασιζόμενη, μεταξύ άλλων, στην απόφαση της 13ης Ιανουαρίου 2004, *Kühne & Heitz* (C-453/00, EU:C:2004:17, σκέψεις 26 και 27), υποστήριξε ότι, όταν απόφαση του Δικαστηρίου δεν μπορούσε να ληφθεί υπόψη κατά την κύρια δίκη για λόγους εκπροθέσμου, αυτή μπορεί και πρέπει να εξετασθεί στο πλαίσιο αναθεωρήσεως.
- 20 Καίτοι η Hochtief Solutions ζήτησε από το Fővárosi Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság (δικαστήριο διοικητικών και εργατικών διαφορών πρωτεύουσας) να υποβάλει στο Δικαστήριο αίτηση προδικαστικής αποφάσεως σχετικά με τα ζητήματα που τέθηκαν στο πλαίσιο της διαδικασίας αναθεωρήσεως, το εν λόγω δικαστήριο δεν έκανε δεκτό το αίτημα αυτό και απέρριψε την αίτηση αναθεωρήσεως, εκτιμώντας ότι τα πραγματικά περιστατικά και τα αποδεικτικά στοιχεία τα οποία επικαλέστηκε η Hochtief Solutions δεν ήταν νέα.
- 21 Κατόπιν αυτού, η Hochtief Solutions άσκησε έφεση κατά της διατάξεως με την οποία απορρίφθηκε η αίτηση αναθεωρήσεως ενώπιον του Fővárosi Törvényszék (γενικού δικαστηρίου πρωτεύουσας), ζητώντας από το τελευταίο, αφενός, να κάνει τύποις δεκτή την αίτηση αναθεωρήσεως και να διατάξει την επί της ουσίας εξέτασή της και, αφετέρου, να υποβάλει στο Δικαστήριο αίτηση προδικαστικής αποφάσεως.
- 22 Στις 18 Νοεμβρίου 2015, το Fővárosi Törvényszék (γενικό δικαστήριο πρωτεύουσας) εξέδωσε διάταξη με την οποία επικύρωσε την πρωτόδικη διάταξη του Fővárosi Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság (δικαστηρίου διοικητικών και εργατικών διαφορών πρωτεύουσας).
- 23 Η Hochtief Solutions άσκησε στη συνέχεια ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου, ήτοι του Székesfehérvári Törvényszék (δικαστηρίου του Székesfehérvár, Ουγγαρία), αγωγή για την αποκατάσταση της ζημίας που ισχυρίζεται ότι της προκάλεσε το Fővárosi Törvényszék (γενικό δικαστήριο πρωτεύουσας) κατά την άσκηση της δικαιοδοτικής του αρμοδιότητας. Διατείνεται συναφώς ότι δεν είχε τη δυνατότητα να επιτύχει να ληφθούν υπόψη, σύμφωνα με το δίκαιο της Ένωσης, τα πραγματικά περιστατικά και οι περιστάσεις που επικαλέστηκε ενώπιον της επιτροπής διαιτησίας και στο πλαίσιο της κύριας δίκης, αλλά τα οποία δεν αξιολογήθηκαν ούτε από την εν λόγω επιτροπή ούτε από τα δικαστήρια που έχουν επιληφθεί της υποθέσεως. Με τον τρόπο αυτό, τα

ουγγρικά όργανα που είναι επιφορτισμένα με την εφαρμογή του δικαίου κατέστησαν κενά περιεχομένου τα δικαιώματα που κατοχυρώνονται από τους σχετικούς κανόνες του δικαίου της Ένωσης.

24 Υπό τις συνθήκες αυτές, το Székesfehérvári Törvényszék (δικαστήριο του Székesfehérvár) αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:

- «1) Έχουν οι βασικές αρχές και οι κανόνες του δικαίου της Ένωσης (ιδίως το άρθρο 4, παράγραφος 3, ΣΕΕ και η απαίτηση ομοιόμορφης ερμηνείας του δικαίου), όπως έχουν ερμηνευθεί από το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, και ειδικότερα στην απόφαση [της 30ής Σεπτεμβρίου 2003, Köbler, (C-224/01, EU:C:2003:513)], την έννοια ότι η αναγνώριση της ευθύνης του κράτους λόγω αντίθετης προς το δίκαιο της Ένωσης αποφάσεως δικαστηρίου που αποφαινεται σε τελευταίο βαθμό μπορεί να βασίζεται αποκλειστικά στο εθνικό δίκαιο ή στα κριτήρια που θεσπίζονται στο εθνικό δίκαιο; Σε περίπτωση αρνητικής απαντήσεως, έχουν οι βασικές αρχές και οι κανόνες του δικαίου της Ένωσης, ιδίως τα τρία κριτήρια που διατύπωσε το Δικαστήριο στην [απόφαση της 30ής Σεπτεμβρίου 2003, Köbler, (C-224/01, EU:C:2003:513),] για την αναγνώριση της ευθύνης του “κράτους”, την έννοια ότι η συνδρομή των προϋποθέσεων της ευθύνης του κράτους μέλους για παραβίαση του δικαίου της Ένωσης από τα δικαστήρια του εν λόγω κράτους πρέπει να εκτιμηθεί βάσει του εθνικού δικαίου;
- 2) Έχουν οι κανόνες και οι βασικές αρχές του δικαίου της Ένωσης (ιδίως το άρθρο 4, παράγραφος 3, ΣΕΕ και η απαίτηση πραγματικής δικαστικής προστασίας), και ειδικότερα οι αποφάσεις του Δικαστηρίου όσον αφορά την ευθύνη των κρατών μελών [της 19ης Νοεμβρίου 1991, Francovich κ.λπ. (C-6/90 και C-9/90, EU:C:1991:428), της 5ης Μαρτίου 1996, Brasserie du pêcheur και Factortame (C-46/93 και C-48/93, EU:C:1996:79), και της 30ής Σεπτεμβρίου 2003, Köbler (C-224/01, EU:C:2003:513)], την έννοια ότι η ισχύς του δεδικασμένου που έχουν οι αποφάσεις που παραβιάζουν το δίκαιο της Ένωσης και εκδίδονται από δικαστήρια του κράτους μέλους που αποφαινονται σε τελευταίο βαθμό αποκλείει την αναγνώριση ευθύνης του κράτους μέλους για αποζημίωση;
- 3) Υπό το πρίσμα της οδηγίας [89/665] και της οδηγίας [92/13], ασκούν επιρροή, από πλευράς του δικαίου της Ένωσης, η διαδικασία προσφυγής στον τομέα της συνάψεως δημόσιων συμβάσεων, όσον αφορά δημόσιες συμβάσεις των οποίων η αξία υπερβαίνει τα [καθορισμένα από το δίκαιο της Ένωσης] κατώτατα όρια, και ο δικαστικός έλεγχος της διοικητικής αποφάσεως που εκδόθηκε στην εν λόγω διαδικασία; Σε περίπτωση καταφατικής απαντήσεως, ασκούν επιρροή το δίκαιο της Ένωσης και η νομολογία του Δικαστηρίου [μεταξύ άλλων, οι αποφάσεις της 13ης Ιανουαρίου 2004, Kühne & Heitz (C-453/00, EU:C:2004:17), και της 16ης Μαρτίου 2006, Kapferer (C-234/04, EU:C:2006:178), και ιδίως η απόφαση της 10ης Ιουλίου 2014, Impresa Pizzarotti (C-213/13, EU:C:2014:2067),] όσον αφορά την αναγκαιότητα να επιτραπεί, ως έκτακτο ένδικο μέσο, η δύναμη του εθνικού δικαίου αναθεώρηση στο πλαίσιο του δικαστικού ελέγχου της διοικητικής αποφάσεως που εκδόθηκε στην προμνησθείσα διαδικασία προσφυγής στον τομέα της συνάψεως δημόσιων συμβάσεων;
- 4) Έχουν οι οδηγίες για τη “διαδικασία προσφυγής” στον τομέα της συνάψεως δημόσιων συμβάσεων (ήτοι, η οδηγία [89/665] και η οδηγία [92/13]) την έννοια ότι επιτρέπουν εθνική νομοθεσία βάσει της οποίας τα εθνικά δικαστήρια που επιλαμβάνονται της υποθέσεως της κύριας διαδικασίας, αλλά και τα εθνικά δικαστήρια που αποφαινονται σε διαδικασία κινηθείσα κατόπιν αιτήσεως αναθεωρήσεως κατά της εκδοθείσας στην κύρια διαδικασία αποφάσεως μπορούν να μη λαμβάνουν υπόψη πραγματικό περιστατικό το οποίο πρέπει να εξεταστεί βάσει αποφάσεως του Δικαστηρίου εκδοθείσας σε διαδικασία αιτήσεως προδικαστικής αποφάσεως υποβληθείσας στο πλαίσιο διαδικασίας προσφυγής στον τομέα της συνάψεως δημόσιων συμβάσεων;

- 5) Έχουν η οδηγία [89/665], και ιδίως το άρθρο 1, παράγραφοι 1 και 3, της εν λόγω οδηγίας, καθώς και η οδηγία [92/13], και ιδίως τα άρθρα 1 και 2 της εν λόγω οδηγίας, –υπό το πρίσμα, ειδικότερα, [των αποφάσεων της 13ης Ιανουαρίου 2004, Kühne & Heitz (C-453/00, EU:C:2004:17), της 16ης Μαρτίου 2006, Kapferer (C-234/04, EU:C:2006:178), της 12ης Φεβρουαρίου 2008, Kempter, (C-2/06, EU:C:2008:78), της 4ης Ιουνίου 2009, Pannon GSM (C-243/08, EU:C:2009:350), και της 10ης Ιουλίου 2014, Impresa Pizzarotti (C-213/13, EU:C:2014:2067)]–, την έννοια ότι συνάδει με τις προαναφερθείσες οδηγίες και την απαίτηση πραγματικής δικαστικής προστασίας, καθώς και τις αρχές της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας, εθνική ρύθμιση, ή εφαρμογή αυτής, βάσει της οποίας, παρά το γεγονός ότι απόφαση του Δικαστηρίου, εκδοθείσα σε διαδικασία προδικαστικής παραπομπής πριν από την έκδοση αποφάσεως στη δευτεροβάθμια δίκη, παρέχει λυσιτελή ερμηνεία των κανόνων του δικαίου της Ένωσης, το δικαστήριο που επιλαμβάνεται της υποθέσεως δεν λαμβάνει υπόψη την εν λόγω ερμηνεία για λόγους εκπροθέσμου και, εν συνεχεία, το δικαστήριο που επιλαμβάνεται της αιτήσεως αναθεωρήσεως την κρίνει απαράδεκτη;
- 6) Αν, βάσει του εθνικού δικαίου, επιτρέπεται η αναθεώρηση για λόγους αποκαταστάσεως της συνταγματικότητας δυνάμει νέας αποφάσεως του Συνταγματικού Δικαστηρίου, δεν θα πρέπει να επιτρέπεται και η αναθεώρηση, βάσει [της αποφάσεως της 26ης Ιανουαρίου 2010, Transportes Urbanos y Servicios Generales (C-118/08, EU:C:2010:39),] στην περίπτωση που δεν κατέστη δυνατό να ληφθεί υπόψη απόφαση του Δικαστηρίου στην κύρια διαδικασία λόγω διατάξεων του εθνικού δικαίου όσον αφορά τις δικονομικές προθεσμίες;
- 7) Έχουν η οδηγία [89/665], και ιδίως το άρθρο 1, παράγραφοι 1 και 3, της εν λόγω οδηγίας, καθώς και η οδηγία [92/13], και ιδίως τα άρθρα 1 και 2, της εν λόγω οδηγίας, υπό το πρίσμα [της αποφάσεως της 12ης Φεβρουαρίου 2008, Kempter, (C-2/06, EU:C:2008:78)], κατά την οποία ο θιγόμενος δεν υποχρεούται να επικαλεστεί ειδικώς τη νομολογία του Δικαστηρίου, την έννοια ότι οι διαδικασίες προσφυγής στον τομέα της συνάψεως δημόσιων συμβάσεων οι οποίες ρυθμίζονται από τις ως άνω οδηγίες μπορούν να κινηθούν μόνο μέσω προσφυγής η οποία περιέχει ρητή έκθεση της προβαλλόμενης παραβάσεως στον τομέα της συνάψεως δημόσιων συμβάσεων και, επιπλέον, προσδιορίζει επακριβώς τον παραβιασθέντα κανόνα συνάψεως δημόσιων συμβάσεων, διευκρινίζοντας τον αριθμό του άρθρου και της παραγράφου, ήτοι ότι στη διαδικασία προσφυγής στον τομέα της συνάψεως δημόσιων συμβάσεων μπορούν να εξεταστούν μόνον οι παραβάσεις τις οποίες προσδιορίζει ο προσφεύγων διά παραπομπής στην παραβιασθείσα διάταξη του δικαίου των δημόσιων συμβάσεων, αναφέροντας τον αριθμό του άρθρου και της παραγράφου, ενώ σε κάθε άλλη διοικητική και αστική διαδικασία αρκεί ο θιγόμενος να εκθέσει τα πραγματικά περιστατικά και τις αποδείξεις προς στήριξή τους, η δε αρμόδια αρχή ή το επιληφθέν δικαστήριο αποφαινόμενα επί της προσφυγής βάσει του περιεχομένου της;
- 8) Έχει η απαίτηση “κατάφωρης παραβιάσεως”, η οποία καθιερώθηκε στις αποφάσεις [της 30ής Σεπτεμβρίου 2003, Köbler (C-224/01, EU:C:2003:513), και της 13ης Ιουνίου 2006, Traghetti del Mediterraneo (C-173/03, EU:C:2006:391)], την έννοια ότι τέτοια παραβίαση δεν υφίσταται όταν το δικαστήριο που αποφαινεται σε τελευταίο βαθμό, παραβιάζοντας προδήλως την πάγια και αναλυτικώς παρατεθείσα νομολογία του Δικαστηρίου –με την οποία επίσης συμφωνούν διάφορες νομικές γνωμοδοτήσεις– απορρίπτει αίτημα του θιγομένου περί υποβολής αιτήσεως προδικαστικής αποφάσεως όσον αφορά την αναγκαιότητα να επιτραπεί η αναθεώρηση, με το παράλογο σκεπτικό ότι το δίκαιο της Ένωσης –εν προκειμένω οι οδηγίες [89/665] και [92/13]– δεν περιέχει κανόνες διέποντες την αναθεώρηση, παρά το γεγονός ότι συναφώς παρατέθηκε επίσης αναλυτικά η κρίσιμη για την υπόθεση νομολογία του Δικαστηρίου, περιλαμβανόμενης [της αποφάσεως της 10ης Ιουλίου 2014, Impresa Pizzarotti (C-213/13, EU:C:2014:2067)], στην οποία επισημαίνεται ακριβώς η αναγκαιότητα αναθεωρήσεως σε σχέση με διαδικασία συνάψεως δημόσιας συμβάσεως; Λαμβανομένης υπόψη [της αποφάσεως της 6ης Οκτωβρίου 1982, Cilfit κ.λπ. (283/81, EU:C:1982:335)], πόσο αναλυτικά πρέπει να αιτιολογήσει το εθνικό δικαστήριο την απόρριψη της αιτήσεως αναθεωρήσεως, όταν αποκλίνει από την ερμηνεία του Δικαστηρίου, η οποία έχει υποχρεωτικό χαρακτήρα;

- 9) Έχουν οι αρχές της πραγματικής δικαστικής προστασίας και της ισοδυναμίας, κατά το άρθρο 19 και το άρθρο 4, παράγραφος 3, ΣΕΕ, καθώς και η ελευθερία εγκαταστάσεως και παροχής υπηρεσιών κατά το άρθρο 49 ΣΛΕΕ, και η οδηγία [93/37], καθώς και οι οδηγίες [89/665], [92/13] και [2007/66], την έννοια ότι επιτρέπουν στις αρμόδιες αρχές και στα επιληφθέντα δικαστήρια, παραβιάζοντας κατάφωρα το εφαρμοστέο δίκαιο της Ένωσης, να απορρίπτουν συστηματικά τις προσφυγές που ασκεί ο θιγόμενος, ο οποίος εμποδίστηκε να μετάσχει σε διαδικασία αναθέσεως δημόσιας συμβάσεως, προσφυγές για τις οποίες απαιτείται, ενδεχομένως, η εκπόνηση πολλών υπομνημάτων με σημαντική επένδυση χρόνου και χρημάτων ή η συμμετοχή σε ακροάσεις, και ότι, μολονότι δεν αμφισβητείται ότι υφίσταται θεωρητικώς η δυνατότητα αναγνώρισεως της ευθύνης για ζημίες προκληθείσες κατά την άσκηση των δικαστικών καθηκόντων, η σχετική νομοθεσία στερεί από τον θιγόμενο τη δυνατότητα να απαιτήσει από το δικαστήριο αποζημίωση για τη ζημία που υπέστη ως αποτέλεσμα των παράνομων μέτρων;
- 10) Έχουν οι αρχές που διατυπώθηκαν στις αποφάσεις [της 9ης Νοεμβρίου 1983, *San Giorgio* (199/82, EU:C:1983:318), της 30ής Σεπτεμβρίου 2003, *Köbler* (C-224/01, EU:C:2003:513), και της 13ης Ιουνίου 2006, *Traghetti del Mediterraneo* (C-173/03, EU:C:2006:391),] την έννοια ότι δεν είναι δυνατή η αποκατάσταση της ζημίας που προκλήθηκε από το γεγονός ότι, κατά παράβαση πάγιας νομολογίας του Δικαστηρίου, το δικαστήριο του κράτους μέλους που αποφαίνεται σε τελευταίο βαθμό δεν έκανε δεκτή την αίτηση αναθεωρήσεως που κατέθεσε εμπροθέσμως ο θιγόμενος, στο πλαίσιο της οποίας αυτός θα μπορούσε να απαιτήσει αποζημίωση για τα καταβληθέντα έξοδα;»

Επί των προδικαστικών ερωτημάτων

Εισαγωγικές παρατηρήσεις

- 25 Όπως προκύπτει από την απόφαση περί παραπομπής, η υπόθεση της κύριας δίκης αφορά την αποκατάσταση της ζημίας την οποία η Hochtief Solutions ισχυρίζεται ότι υπέστη λόγω της διατάξεως, η οποία μνημονεύεται στη σκέψη 22 της παρούσας αποφάσεως και με την οποία το *Fővárosi Törvényszék* (γενικό δικαστήριο πρωτεύουσας), αποφαινόμενο σε τελευταίο βαθμό, επικύρωσε τη μνημονευόμενη στη σκέψη 20 της παρούσας αποφάσεως διάταξη του *Fővárosi Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság* (δικαστηρίου διοικητικών και εργατικών διαφορών πρωτεύουσας), με την οποία διάταξη το εν λόγω δικαστήριο, αφενός, αρνήθηκε να υποβάλει στο Δικαστήριο αίτηση προδικαστικής αποφάσεως και, αφετέρου, απέρριψε την αίτηση αναθεωρήσεως την οποία υπέβαλε η Hochtief Solutions κατά της αποφάσεως του *Fővárosi Törvényszék* (γενικού δικαστηρίου Βουδαπέστης πρωτεύουσας), η οποία μνημονεύεται στη σκέψη 14 της παρούσας αποφάσεως.
- 26 Επομένως, η υπόθεση της κύριας δίκης αφορά το κατά πόσον το *Fővárosi Törvényszék* (γενικό δικαστήριο πρωτεύουσας), με τις ενέργειές του αυτές παραβίασε το δίκαιο της Ένωσης κατά τρόπο δυνάμενο να θεμελιώσει υποχρέωση αποκαταστάσεως της ζημίας την οποία η Hochtief Solutions ισχυρίζεται ότι υπέστη λόγω της παραβιάσεως αυτής.
- 27 Στο πλαίσιο αυτό, το αιτούν δικαστήριο ερωτά συγκεκριμένα εάν το δίκαιο της Ένωσης έχει την έννοια ότι, υπό συνθήκες όπως αυτές της υποθέσεως της κύριας δίκης, εθνικό δικαστήριο που έχει επιληφθεί αιτήσεως αναθεωρήσεως δικαστικής αποφάσεως με ισχύ δεδικασμένου, η οποία είναι μεταγενέστερη αποφάσεως που εξέδωσε το Δικαστήριο βάσει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ στο πλαίσιο της διαδικασίας που οδήγησε στην έκδοση της αποφάσεως της οποίας ζητείται η αναθεώρηση, υποχρεούται να κάνει δεκτή αυτή την αίτηση αναθεωρήσεως.
- 28 Τα προδικαστικά ερωτήματα πρέπει να εξεταστούν λαμβάνοντας υπόψη το πλαίσιο της διαφοράς της κύριας δίκης, όπως αυτό οριοθετήθηκε ανωτέρω.

Επί του παραδεκτού του έβδομου και του ενάτου ερωτήματος

- 29 Με το έβδομο προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί από το Δικαστήριο, κατ' ουσίαν, να αποφανθεί επί της συμβατότητας με το δίκαιο της Ένωσης εθνικών δικονομικών διατάξεων που αφορούν το υποχρεωτικό περιεχόμενο προσφυγής στον τομέα των δημοσίων συμβάσεων, ενώ, με το ένατο προδικαστικό ερώτημα, ερωτά, κατ' ουσίαν, αν η συστηματική απόρριψη, κατά παραβίαση του δικαίου της Ένωσης, προσφυγών που ασκήθηκαν από απορριφθέντα προσφέροντα σε διαδικασία συνάψεως δημόσιας συμβάσεως, όπως η Hochtief Solutions, είναι συμβατή με το δίκαιο της Ένωσης.
- 30 Συναφώς, υπενθυμίζεται ότι, κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, η διαδικασία του άρθρου 267 ΣΛΕΕ αποτελεί μέσο συνεργασίας του Δικαστηρίου με τα εθνικά δικαστήρια. Επομένως, εναπόκειται αποκλειστικώς στα εθνικά δικαστήρια ενώπιον των οποίων εκκρεμεί η διαφορά και τα οποία φέρουν την ευθύνη της αποφάσεως που θα εκδοθεί να εκτιμούν, λαμβάνοντας υπόψη τις ιδιαιτερότητες κάθε υποθέσεως, τόσο την αναγκαιότητα της προδικαστικής αποφάσεως προκειμένου να εκδώσουν τη δική τους απόφαση όσο και τη λυσιτέλεια των ερωτημάτων που υποβάλλουν στο Δικαστήριο. Κατά συνέπεια, όταν τα υποβαλλόμενα από τα εθνικά δικαστήρια ερωτήματα αφορούν την ερμηνεία διατάξεως του δικαίου της Ένωσης, το Δικαστήριο υποχρεούται, κατ' αρχήν, να απαντήσει (απόφαση της 28ης Μαρτίου 2019, Verlezza κ.λπ., C-487/17 έως C-489/17, EU:C:2019:270, σκέψεις 27 και 28 καθώς και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).
- 31 Πάντως, το Δικαστήριο δύναται να αρνηθεί να απαντήσει σε προδικαστικό ερώτημα εθνικού δικαστηρίου όταν, μεταξύ άλλων, προδήλως προκύπτει ότι η ζητούμενη ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης δεν έχει καμία σχέση με το υποστατό ή το αντικείμενο της διαφοράς της κύριας δίκης ή όταν το πρόβλημα είναι υποθετικής φύσεως (απόφαση της 28ης Μαρτίου 2019, Verlezza κ.λπ., C-487/17 έως C-489/17, EU:C:2019:270, σκέψη 29 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).
- 32 Εν προκειμένω, το έβδομο και το ένατο προδικαστικό ερώτημα αφορούν συγκεκριμένα την τελευταία αυτή περίπτωση. Πράγματι, είναι πρόδηλο ότι τα προδικαστικά ερωτήματα αυτά ουδεμία σχέση έχουν με το αντικείμενο της υποθέσεως της κύριας δίκης, όπως αυτό συνοψίσθηκε στη σκέψη 26 της παρούσας αποφάσεως, και είναι επομένως υποθετικά.
- 33 Συνεπώς, το έβδομο και το ένατο προδικαστικό ερώτημα είναι απαράδεκτα.

Επί του πρώτου, του δευτέρου, του ογδού και του δεκάτου ερωτήματος

- 34 Με τα εν λόγω προδικαστικά ερωτήματα, τα οποία πρέπει να εξεταστούν από κοινού, το αιτούν δικαστήριο ζητεί διευκρινίσεις όσον αφορά, συγκεκριμένα, τις αρχές που διατύπωσε το Δικαστήριο σε σχέση με την ευθύνη κράτους μέλους για τις ζημίες που προκαλούνται σε ιδιώτες λόγω παραβιάσεως του δικαίου της Ένωσης από εθνικό δικαστήριο που αποφαινεται σε τελευταίο βαθμό. Το αιτούν δικαστήριο ερωτά, κατ' ουσίαν, αν οι εν λόγω αρχές έχουν την έννοια, πρώτον, ότι η ευθύνη του οικείου κράτους μέλους πρέπει να εκτιμάται με βάση το εθνικό δίκαιο, δεύτερον, ότι η αρχή του δεδουλευμένου αποκλείει να στοιχειοθετηθεί ευθύνη του κράτους μέλους αυτού, τρίτον, ότι συντρέχει κατάφωρη παραβίαση του δικαίου της Ένωσης όταν το δικαστήριο που αποφαινεται σε τελευταίο βαθμό αρνείται να υποβάλει στο Δικαστήριο ορισμένο ζήτημα ερμηνείας του δικαίου της Ένωσης που ανέκυψε ενώπιόν του και, τέταρτον, ότι αντιτίθενται σε κανόνα του εθνικού δικαίου που εξαιρεί από τις ζημίες που μπορούν να αποκατασταθούν τα έξοδα στα οποία υποβλήθηκε διάδικος λόγω της επίμαχης δικαστικής απόφασης.
- 35 Πρώτον, πρέπει να υπομνησθεί ότι, όσον αφορά τις προϋποθέσεις θεμελιώσεως της ευθύνης κράτους μέλους για τις ζημίες που υπέστησαν ιδιώτες λόγω καταλογιστέας σε αυτό παραβιάσεως του δικαίου της Ένωσης, το Δικαστήριο έχει επανειλημμένα αποφανθεί ότι οι ζημιωθέντες ιδιώτες έχουν δικαίωμα αποκαταστάσεως της ζημίας που έχουν υποστεί εφόσον συντρέχουν τρεις προϋποθέσεις, συγκεκριμένα δε ότι ο παραβιαζόμενος κανόνας δικαίου της Ένωσης αποσκοπεί στην απονομή

δικαιωμάτων στους ιδιώτες, ότι η παράβαση του κανόνα αυτού είναι κατάφωρη και ότι υφίσταται άμεσος αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ της παραβάσεως αυτής και της ζημίας που υπέστησαν οι εν λόγω ιδιώτες (πρβλ., μεταξύ άλλων, αποφάσεις της 5ης Μαρτίου 1996, Brasserie du pêcheur και Factortame, C-46/93 και C-48/93, EU:C:1996:79, σκέψη 51, της 30ής Σεπτεμβρίου 2003, Köbler, C-224/01, EU:C:2003:513, σκέψη 51, καθώς και της 28ης Ιουλίου 2016, Τομάσονά, C-168/15, EU:C:2016:602, σκέψη 22).

- 36 Πρέπει επίσης να υπομνησθεί ότι η ευθύνη κράτους μέλους για ζημίες προκληθείσες από απόφαση εθνικού δικαστηρίου αποφαινομένου σε τελευταίο βαθμό, η οποία αντιβαίνει σε κανόνα του δικαίου της Ένωσης, διέπεται από τις ίδιες προϋποθέσεις (πρβλ. αποφάσεις της 30ής Σεπτεμβρίου 2003, Köbler, C-224/01, EU:C:2003:513, σκέψη 52, και της 28ης Ιουλίου 2016, Τομάσονά, C-168/15, EU:C:2016:602, σκέψη 23).
- 37 Εξάλλου, οι τρεις προϋποθέσεις των οποίων υπόμνηση έγινε στη σκέψη 35 της παρούσας αποφάσεως είναι αναγκαίες και ικανές να στοιχειοθετήσουν αξίωση των ιδιωτών προς αποζημίωση, χωρίς πάντως να αποκλείουν τη δυνατότητα θεμελιώσεως της ευθύνης κράτους μέλους υπό λιγότερο περιοριστικές προϋποθέσεις, βάσει του εθνικού δικαίου (πρβλ., μεταξύ άλλων, αποφάσεις της 5ης Μαρτίου 1996, Brasserie du Pêcheur και Factortame, C-46/93 και C-48/93, EU:C:1996:79, σκέψη 66, καθώς και της 30ής Σεπτεμβρίου 2003, Köbler, C-224/01, EU:C:2003:513, σκέψη 57).
- 38 Εκ των ανωτέρω συνάγεται ότι δεν αντιβαίνει στο δίκαιο της Ένωσης κανόνας του εθνικού δικαίου ο οποίος προβλέπει, για τη θεμελίωση της ευθύνης κράτους μέλους για τις ζημίες που προκλήθηκαν σε ιδιώτες από παραβιάσεις του δικαίου της Ένωσης που καταλογίζονται σε αυτό, λιγότερο περιοριστικές προϋποθέσεις από αυτές που καθορίζονται με την υπομνησθείσα στη σκέψη 35 της παρούσας αποφάσεως νομολογία του Δικαστηρίου.
- 39 Δεύτερον, όπως προκύπτει από τη νομολογία του Δικαστηρίου, η αρχή του δεδουλευμένου δεν αποκλείει την αναγνώριση της αρχής της ευθύνης κράτους μέλους λόγω αποφάσεως εθνικού δικαιοδοτικού οργάνου κρίνοντος σε τελευταίο βαθμό με την οποία παραβιάζεται κανόνας του δικαίου της Ένωσης. Πράγματι, λόγω, ιδίως, του γεγονότος ότι η προσβολή, με μια τέτοια απόφαση, των δικαιωμάτων που αντλούνται από το δίκαιο της Ένωσης δεν μπορεί κανονικά πλέον να αρθεί, οι ιδιώτες δεν είναι δυνατόν να στερηθούν τη δυνατότητα να ζητήσουν τη διαπίστωση της ευθύνης του Δημοσίου προκειμένου να επιτύχουν με τον τρόπο αυτό τη νομική προστασία των δικαιωμάτων τους (πρβλ. αποφάσεις της 30ής Σεπτεμβρίου 2003, Köbler, C-224/01, EU:C:2003:513, σκέψη 34, και της 24ης Οκτωβρίου 2018, ΧC κ.λπ., C-234/17, EU:C:2018:853, σκέψη 58 καθώς και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).
- 40 Τρίτον, από πάγια νομολογία του Δικαστηρίου προκύπτει ότι η εφαρμογή των υπομνησθεισών στη σκέψη 35 της παρούσας αποφάσεως προϋποθέσεων βάσει των οποίων στοιχειοθετείται η ευθύνη κράτους μέλους για ζημίες που προκαλούνται σε ιδιώτες από παραβιάσεις του δικαίου της Ένωσης που καταλογίζονται σε αυτό πρέπει, κατ' αρχήν, να διενεργείται από τα εθνικά δικαστήρια σύμφωνα με τις κατευθυντήριες γραμμές που έχει παράσχει το Δικαστήριο για την θέση τους σε εφαρμογή (πρβλ. αποφάσεις της 30ής Σεπτεμβρίου 2003, Köbler, C-224/01, EU:C:2003:513, σκέψη 100, και της 4ης Οκτωβρίου 2018, Kantarev, C-571/16, EU:C:2018:807, σκέψη 95).
- 41 Συναφώς, όσον αφορά ιδίως τη δεύτερη από τις προϋποθέσεις αυτές, πρέπει να υπομνησθεί ότι, κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου, η ευθύνη κράτους μέλους για ζημίες που προκαλούνται από απόφαση εθνικού δικαστηρίου κρίνοντος σε τελευταίο βαθμό η οποία παραβιάζει κανόνα του δικαίου της Ένωσης μπορεί να θεμελιωθεί μόνο στην εξαιρετική περίπτωση στην οποία το κρίνον σε τελευταίο βαθμό εθνικό δικαστήριο παρέβη προδήλως το εφαρμοστέο δίκαιο (αποφάσεις της 30ής Σεπτεμβρίου 2003, Köbler, C-224/01, EU:C:2003:513, σκέψη 53, καθώς και της 13ης Ιουνίου 2006, Traghetti del Mediterraneo, C-173/03, EU:C:2006:391, σκέψεις 32 και 42).

- 42 Προκειμένου να καθορισθεί αν υφίσταται κατάφωρη παραβίαση του δικαίου της Ένωσης, το εθνικό δικαστήριο που έχει επιληφθεί αγωγής αποζημίωσης πρέπει να λάβει υπόψη όλα τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν την υπόθεση της οποίας έχει επιληφθεί. Μεταξύ των στοιχείων που δύνανται να ληφθούν συναφώς υπόψη καταλέγονται, ιδίως, ο βαθμός σαφήνειας και ακρίβειας του παραβιαζόμενου κανόνα, το εύρος του περιθωρίου εκτιμώσεως που αφήνει ο κανόνας αυτός στις εθνικές αρχές, ο ηθελημένος ή ακούσιος χαρακτήρας της διαπραχθείσας παραβάσεως ή της προκληθείσας ζημίας, το συγγνωστό ή ασύγγνωστο ενδεχομένης πλάνης περί το δίκαιο, το αν η στάση θεσμικού οργάνου της Ευρωπαϊκής Ένωσης ενδέχεται να συντέλεσε στη λήψη ή τη διατήρηση σε ισχύ αντιθέτων προς το δίκαιο της Ένωσης εθνικών μέτρων ή πρακτικών και η εκ μέρους του οικείου εθνικού δικαστηρίου παράλειψη εκπλήρωσεως της υποχρεώσεώς του περί προδικαστικής παραπομπής δυνάμει του άρθρου 267, τρίτο εδάφιο, ΣΛΕΕ (πρβλ. αποφάσεις της 5ης Μαρτίου 1996, Brasserie du pêcheur και Factortame, C-46/93 και C-48/93, EU:C:1996:79, σκέψη 56, της 30ής Σεπτεμβρίου 2003, Köbler, C-224/01, EU:C:2003:513, σκέψεις 54 και 55, καθώς και της 28ης Ιουλίου 2016, Tomášová, C-168/15, EU:C:2016:602, σκέψη 25).
- 43 Εν πάση περιπτώσει, παραβίαση του δικαίου της Ένωσης χαρακτηρίζεται ως κατάφωρη οσάκις αντιβαίνει προδήλως στη σχετική νομολογία του Δικαστηρίου (αποφάσεις της 30ής Σεπτεμβρίου 2003, Köbler, C-224/01, EU:C:2003:513, σκέψη 56, της 25ης Νοεμβρίου 2010, Fuß, C-429/09, EU:C:2010:717, σκέψη 52, και της 28ης Ιουλίου 2016, Tomášová, C-168/15, EU:C:2016:602, σκέψη 26).
- 44 Όσον αφορά τη διαφορά της κύριας δίκης, εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο να εκτιμήσει, λαμβάνοντας υπόψη όλα τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν την επίμαχη υπόθεση της κύριας δίκης, αν το Fővárosi Törvényszék (γενικό δικαστήριο πρωτεύουσας), με τη μνημονευθείσα στη σκέψη 22 της παρούσας αποφάσεως διάταξη, παραβαίνοντας προδήλως το εφαρμοστέο δίκαιο της Ένωσης, συμπεριλαμβανομένης της σχετικής νομολογίας του Δικαστηρίου, και δη της αποφάσεως της 18ης Οκτωβρίου 2012, Édukónyig και Hochtief Construction (C-218/11, EU:C:2012:643), παραβίασε κατάφωρα το δίκαιο της Ένωσης.
- 45 Τέταρτον, εφόσον πληρούνται οι υπομνησθείσες στη σκέψη 35 της παρούσας αποφάσεως προϋποθέσεις, το κράτος μέλος υποχρεούται να αποκαταστήσει τις συνέπειες της προκληθείσας ζημίας στο πλαίσιο του εθνικού δικαίου περί αστικής ευθύνης, εξυπακουμένου ότι οι προϋποθέσεις τις οποίες ορίζουν οι διάφορες εθνικές νομοθεσίες σχετικά με την αποκατάσταση της ζημίας δεν μπορεί να είναι λιγότερο ευνοϊκές από εκείνες που αφορούν παρόμοιες απαιτήσεις στηριζόμενες στο εσωτερικό δίκαιο (αρχή της ισοδυναμίας) ούτε μπορούν να είναι τέτοιες ώστε να καθιστούν πρακτικώς αδύνατη ή υπέρμετρα δυσχερή την αποζημίωση (αρχή της αποτελεσματικότητας) (πρβλ. αποφάσεις της 5ης Μαρτίου 1996, Brasserie du pêcheur και Factortame, C-46/93 και C-48/93, EU:C:1996:79, σκέψη 67, της 30ής Σεπτεμβρίου 2003, Köbler, C-224/01, EU:C:2003:513, σκέψη 58, καθώς και της 28ης Ιουλίου 2016, Tomášová, C-168/15, EU:C:2016:602, σκέψη 38).
- 46 Συναφώς, από τη νομολογία του Δικαστηρίου προκύπτει ότι η αποκατάσταση της ζημίας που υφίστανται ιδιώτες από παραβιάσεις του δικαίου της Ένωσης πρέπει να είναι ανάλογη προς τη βλάβη που υπέστησαν, ώστε να εξασφαλίζεται αποτελεσματική προστασία των δικαιωμάτων τους (πρβλ. αποφάσεις της 5ης Μαρτίου 1996, Brasserie du pêcheur και Factortame, C-46/93 και C-48/93, EU:C:1996:79, σκέψη 82, καθώς και της 25ης Νοεμβρίου 2010, Fuß, C-429/09, EU:C:2010:717, σκέψη 92).
- 47 Ωστόσο, κανόνας του εθνικού δικαίου δυνάμει του οποίου, σε περίπτωση που θεμελιώνεται η ευθύνη κράτους μέλους για ζημίες που προκλήθηκαν λόγω παραβιάσεως κανόνα του δικαίου της Ένωσης με απόφαση δικαστηρίου του εν λόγω κράτους αποφαινόμενου σε τελευταίο βαθμό, τα έξοδα στα οποία υποβλήθηκε διάδικος λόγω της αποφάσεως αυτής εξαιρούνται γενικώς από τις ζημίες που μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο αποζημίωσης μπορεί, στην πράξη, να καταστήσει υπέρμετρα δυσχερή ή ακόμη και αδύνατη την προσήκουσα αποκατάσταση της ζημίας που υπέστη ο διάδικος αυτός.

48 Λαμβανομένων υπόψη των ανωτέρω, στο πρώτο, στο δεύτερο, στο όγδοο και στο δέκατο προδικαστικό ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι η ευθύνη κράτους μέλους για ζημίες που προκλήθηκαν από απόφαση εθνικού δικαστηρίου κρίνοντας σε τελευταίο βαθμό με την οποία παραβιάζεται κανόνας του δικαίου της Ένωσης διέπεται από τις προϋποθέσεις που όρισε το Δικαστήριο, μεταξύ άλλων, στη σκέψη 51 της αποφάσεως της 30ής Σεπτεμβρίου 2003, Köbler (C-224/01, EU:C:2003:513), χωρίς ωστόσο να αποκλείεται η δυνατότητα θεμελιώσεως της ευθύνης του κράτους αυτού υπό λιγότερο περιοριστικές προϋποθέσεις βάσει του εθνικού δικαίου. Η ευθύνη αυτή δεν αποκλείεται από το γεγονός ότι η εν λόγω απόφαση απέκτησε ισχύ δεδικασμένου. Στο πλαίσιο της εφαρμογής της ευθύνης αυτής, εναπόκειται στο εθνικό δικαστήριο που έχει επιληφθεί της αγωγής αποζημιώσεως να εκτιμήσει, λαμβάνοντας υπόψη όλα τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν την επίμαχη κατάσταση, αν το εθνικό δικαστήριο που αποφαινεται σε τελευταίο βαθμό, παραβαίνοντας προδήλως το εφαρμοστέο δίκαιο της Ένωσης, συμπεριλαμβανομένης της σχετικής νομολογίας του Δικαστηρίου, παραβίασε κατάφωρα το δίκαιο της Ένωσης. Αντιθέτως, αντιβαίνει στο δίκαιο της Ένωσης κανόνας του εθνικού δικαίου ο οποίος, σε μια τέτοια περίπτωση, εξαιρεί εν γένει από τις ζημίες που μπορούν να αποκατασταθούν τα έξοδα στα οποία υποβλήθηκε διάδικος λόγω της επιζήμιας αποφάσεως του εθνικού δικαστηρίου.

Επί του τρίτου, του τετάρτου, του πέμπτου και του έκτου ερωτήματος

49 Λαμβανομένου υπόψη του πλαισίου της υποθέσεως της κύριας δίκης, όπως αυτό υπομνήσθηκε στις σκέψεις 26 και 27 της παρούσας αποφάσεως, πρέπει να γίνει δεκτό ότι με το τρίτο, το τέταρτο, το πέμπτο και το έκτο προδικαστικό ερώτημα το αιτούν δικαστήριο ερωτά το Δικαστήριο, κατ' ουσίαν, αν το δίκαιο της Ένωσης, ιδίως δε οι οδηγίες 89/665 και 92/13, καθώς και οι αρχές της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας, έχει την έννοια ότι δεν αποκλείει ρύθμιση κράτους μέλους η οποία δεν επιτρέπει την αναθεώρηση έχουσα ισχύ δεδικασμένου αποφάσεως δικαστηρίου του εν λόγω κράτους μέλους το οποίο αποφάνθηκε επί προσφυγής ακυρώσεως κατά πράξεως αναθέτουσας αρχής χωρίς να ασχοληθεί με ζήτημα το οποίο προβλεπόταν να εξετασθεί με προηγούμενη απόφαση του Δικαστηρίου, η οποία εκδόθηκε προς απάντηση σε αίτηση προδικαστικής αποφάσεως υποβληθείσα στο πλαίσιο της διαδικασίας που αφορούσε την εν λόγω προσφυγή ακυρώσεως.

50 Συναφώς, πρέπει να υπομνησθεί ότι το άρθρο 1, παράγραφος 1, της οδηγίας 89/665 και το άρθρο 1, παράγραφος 1, της οδηγίας 92/13 επιβάλλουν στα κράτη μέλη την υποχρέωση να υιοθετούν τα αναγκαία μέτρα ώστε να εξασφαλίζουν ότι οι αποφάσεις που λαμβάνουν οι αναθέτουσες αρχές στο πλαίσιο των διαδικασιών για τη σύναψη δημοσίων συμβάσεων τις οποίες αφορούν οι εν λόγω οδηγίες υπόκεινται στην άσκηση αποτελεσματικών και, ιδίως, όσο το δυνατόν ταχύτερων προσφυγών, για τον λόγο ότι οι αποφάσεις αυτές έχουν ληφθεί κατά παραβίαση της ενωσιακής νομοθεσίας περί δημοσίων συμβάσεων ή των εθνικών κανόνων που μεταφέρουν στο εσωτερικό δίκαιο την εν λόγω νομοθεσία (απόφαση της 15ης Σεπτεμβρίου 2016, Star Storage κ.λπ., C-439/14 και C-488/14, EU:C:2016:688, σκέψη 39).

51 Οι διατάξεις αυτές, των οποίων σκοπός είναι η προστασία των οικονομικών φορέων έναντι των αυθαιρεσιών της αναθέτουσας αρχής, επιδιώκουν συνεπώς να εξασφαλίσουν την ύπαρξη, σε όλα τα κράτη μέλη, αποτελεσματικών μέσων προσφυγής, ώστε να κατοχυρώνεται η εφαρμογή στην πράξη των κανόνων της Ένωσης σχετικά με τη σύναψη των δημοσίων συμβάσεων, ιδίως σε στάδιο κατά το οποίο οι παραβάσεις μπορούν ακόμη να διορθωθούν (απόφαση της 15ης Σεπτεμβρίου 2016, Star Storage κ.λπ., C-439/14 και C-488/14, EU:C:2016:688, σκέψη 41 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).

52 Διατάξεις διέπουσες ειδικώς τις προϋποθέσεις ασκήσεως των ως άνω ενδίκων βοηθημάτων δεν περιέχονται ούτε στην οδηγία 89/665 ούτε στην οδηγία 92/13. Οι οδηγίες αυτές περιλαμβάνουν απλώς διατάξεις που προβλέπουν τις ελάχιστες προϋποθέσεις τις οποίες πρέπει να πληρούν οι διαδικασίες προσφυγής που έχουν θεσπίσει οι εθνικές έννομες τάξεις προκειμένου να εξασφαλισθεί η

τήρηση των επιταγών της ενωσιακής νομοθεσίας στον τομέα των δημοσίων συμβάσεων (πρβλ. απόφαση της 15ης Σεπτεμβρίου 2016, *Star Storage* κ.λπ., C-439/14 και C-488/14, EU:C:2016:688, σκέψη 42).

53. Εν προκειμένω, από τα παρασχεθέντα από το αιτούν δικαστήριο στοιχεία προκύπτει ότι, στο πλαίσιο του ουγγρικού δικονομικού δικαίου, η αναθεώρηση, κατά την έννοια του άρθρου 260 του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, αποτελεί έκτακτο ένδικο μέσο το οποίο καθιστά δυνατό, εφόσον πληρούνται οι επιβαλλόμενες από την εν λόγω διάταξη προϋποθέσεις, να τεθεί εν αμφιβόλω η ισχύς δεδουλευμένης τελεσίδικης απόφασης.
54. Συναφώς, πρέπει να υπομνησθεί η σημασία την οποία έχει, τόσο στην έννομη τάξη της Ένωσης όσο και στις εθνικές έννομες τάξεις, η αρχή του δεδουλευμένου. Συγκεκριμένα, προκειμένου να διασφαλισθεί τόσο η σταθερότητα του δικαίου και των εννόμων σχέσεων όσο και η ορθή απονομή της δικαιοσύνης, επιβάλλεται να μην μπορεί να τεθεί ζήτημα κύρους των δικαστικών αποφάσεων οι οποίες έχουν αποκτήσει ισχύ δεδουλευμένου μετά την εξάντληση των προβλεπόμενων ενδίκων μέσων ή μετά την εκπνοή των προθεσμιών που τάσσονται για την άσκηση των ενδίκων αυτών μέσων (αποφάσεις της 10ης Ιουλίου 2014, *Impresa Pizzarotti*, C-213/13, EU:C:2014:2067, σκέψη 58, και της 6ης Οκτωβρίου 2015, *Târșia*, C-69/14, EU:C:2015:662, σκέψη 28).
55. Ως εκ τούτου, το δίκαιο της Ένωσης δεν επιβάλλει στα εθνικά δικαστήρια να μην εφαρμόζουν τους εθνικούς δικονομικούς κανόνες βάσει των οποίων δικαστική απόφαση περιβάλλεται με την ισχύ του δεδουλευμένου, μολονότι η μη εφαρμογή αυτή θα καθιστούσε δυνατή την άρση εσωτερικής καταστάσεως μη συμβατής με το δίκαιο της Ένωσης (αποφάσεις της 10ης Ιουλίου 2014, *Impresa Pizzarotti*, C-213/13, EU:C:2014:2067, σκέψη 59, και της 6ης Οκτωβρίου 2015, *Târșia*, C-69/14, EU:C:2015:662, σκέψη 29).
56. Πράγματι, όπως έχει κρίνει το Δικαστήριο, το δίκαιο της Ένωσης δεν επιτάσσει, προκειμένου να ληφθεί υπόψη η ερμηνεία εφαρμοστέας διατάξεως του δικαίου αυτού την οποία προέκρινε το Δικαστήριο, να υποχρεούται δικαιοδοτικό όργανο, καταρχήν, να αναθεωρήσει την έχουσα ισχύ δεδουλευμένου απόφασή του (πρβλ. αποφάσεις της 10ης Ιουλίου 2014, *Impresa Pizzarotti*, C-213/13, EU:C:2014:2067, σκέψη 60, και της 6ης Οκτωβρίου 2015, *Târșia*, C-69/14, EU:C:2015:662, σκέψη 38).
57. Η απόφαση της 13ης Ιανουαρίου 2004, *Kühne & Heitz* (C-453/00, EU:C:2004:17), την οποία ανέφερε το αιτούν δικαστήριο, δεν μπορεί να κλονίσει την εκτίμηση αυτή.
58. Συγκεκριμένα, από την εν λόγω απόφαση προκύπτει ότι βάσει της αρχής της καλόπιστης συνεργασίας που κατοχυρώνεται από το άρθρο 4, παράγραφος 3, ΣΕΕ ένα διοικητικό όργανο στο οποίο υποβλήθηκε σχετική αίτηση υποχρεούται να εξετάσει εκ νέου διοικητική απόφαση που κατέστη απρόσβλητη, προκειμένου να ληφθεί υπόψη η εν τω μεταξύ δοθείσα από το Δικαστήριο ερμηνεία της κρίσιμης διατάξεως, όταν διαθέτει, κατά το εθνικό δίκαιο, την εξουσία να εξετάσει εκ νέου την απόφαση αυτή (απόφαση της 13ης Ιανουαρίου 2004, *Kühne & Heitz*, C-453/00, EU:C:2004:17, σκέψη 28).
59. Ωστόσο, δεν αμφισβητείται ότι η εκτίμηση αυτή αφορά μόνον ενδεχόμενη επανεξέταση αποφάσεως διοικητικού οργάνου που κατέστη απρόσβλητη και όχι, όπως εν προκειμένω, απόφαση δικαιοδοτικού οργάνου.
60. Συναφώς, από τη νομολογία του Δικαστηρίου προκύπτει ότι, αν οι εφαρμοστέοι εσωτερικοί δικονομικοί κανόνες προβλέπουν τη δυνατότητα του εθνικού δικαστηρίου να αναθεωρήσει, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, απόφαση έχουσα ισχύ δεδουλευμένου προκειμένου η κατάσταση που απορρέει από την εν λόγω απόφαση να καταστεί συμβατή με το εθνικό δίκαιο, η δυνατότητα αυτή πρέπει, σύμφωνα με τις αρχές της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας, να υπερισχύσει, εφόσον

πληρούνται οι προϋποθέσεις αυτές, ώστε να αποκατασταθεί το συμβατό της καταστάσεως αυτής με τη νομοθεσία της Ένωσης (πρβλ. απόφαση της 10ης Ιουλίου 2014, Impresa Pizzarotti, C-213/13, EU:C:2014:2067, σκέψη 62).

- 61 Εν προκειμένω, από τα παρασχεθέντα από το αιτούν δικαστήριο στοιχεία προκύπτει ότι, κατά το άρθρο 260 του κώδικα πολιτικής δικονομίας, κατά αποφάσεως με ισχύ δεδικασμένου μπορεί να υποβληθεί αίτηση αναθεωρήσεως εφόσον διάδικος μπορεί να επικαλεστεί, μεταξύ άλλων, δικαστική απόφαση με ισχύ δεδικασμένου η οποία δεν λήφθηκε υπόψη κατά τη διαδικασία που οδήγησε στην έκδοση της αποφάσεως της οποίας ζητείται η αναθεώρηση και μόνον εφόσον ο διάδικος αυτός δεν ήταν σε θέση, για λόγους μη αναγόμενους σε δική του υπαιτιότητα, να προβάλλει την ύπαρξη της αποφάσεως αυτής κατά την εν λόγω διαδικασία.
- 62 Εξάλλου, από τη διατύπωση του έκτου προδικαστικού ερωτήματος προκύπτει ότι το ουγγρικό δίκαιο επιτρέπει την αναθεώρηση αποφάσεως με ισχύ δεδικασμένου προκειμένου να αποκατασταθεί η συνταγματικότητα μιας καταστάσεως λόγω νέας αποφάσεως του Alkotmánybíróság (Συνταγματικού Δικαστηρίου).
- 63 Συνεπώς, εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο να εξακριβώσει αν οι ουγγρικοί δικονομικοί κανόνες προβλέπουν δυνατότητα αναθεωρήσεως αποφάσεως με ισχύ δεδικασμένου, προκειμένου η κατάσταση που προκύπτει από την απόφαση αυτή να καταστεί συμβατή με προηγούμενη δικαστική απόφαση με ισχύ δεδικασμένου, της οποίας είχαν ήδη γνώση το δικαστήριο που εξέδωσε την απόφαση της οποίας ζητείται η αναθεώρηση καθώς και οι διάδικοι της υποθέσεως επί της οποίας αυτή εκδόθηκε. Σε μια τέτοια περίπτωση, κατά την παρατεθείσα στη σκέψη 60 της παρούσας αποφάσεως νομολογία του Δικαστηρίου, πρέπει να γίνεται χρήση της δυνατότητας αυτής, σύμφωνα με τις αρχές της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας, υπό τις ίδιες συνθήκες, προκειμένου η κατάσταση να καταστεί συμβατή με προηγούμενη απόφαση του Δικαστηρίου.
- 64 Τούτου δοθέντος, πρέπει, εν πάση περιπτώσει, να υπομνησθεί ότι, κατά πάγια νομολογία, λόγω ιδίως του γεγονότος ότι η προσβολή, με έχουσα ισχύ δεδικασμένου δικαστική απόφαση, των δικαιωμάτων που αντλούνται από το δίκαιο της Ένωσης δεν μπορεί κανονικά πλέον να αρθεί, οι ιδιώτες δεν είναι δυνατόν να στερηθούν τη δυνατότητα να ζητήσουν τη διαπίστωση της ευθύνης του Δημοσίου προκειμένου να επιτύχουν με τον τρόπο αυτό τη νομική προστασία των δικαιωμάτων τους (αποφάσεις της 6ης Οκτωβρίου 2015, Târșia, C-69/14, EU:C:2015:662, σκέψη 40, καθώς και της 24ης Οκτωβρίου 2018, XC κ.λπ., C-234/17, EU:C:2018:853, σκέψη 58).
- 65 Λαμβανομένου υπόψη του συνόλου των προεκτεθέντων, στο τρίτο, στο τέταρτο, στο πέμπτο και στο έκτο προδικαστικό ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το δίκαιο της Ένωσης, ιδίως δε οι οδηγίες 89/665 και 92/13, καθώς και οι αρχές της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας, έχει την έννοια ότι δεν αποκλείει ρύθμιση κράτους μέλους η οποία δεν επιτρέπει την αναθεώρηση έχουσας ισχύ δεδικασμένου αποφάσεως δικαστηρίου του εν λόγω κράτους μέλους το οποίο αποφάνθηκε επί προσφυγής ακυρώσεως κατά πράξεως αναθέτουσας αρχής, χωρίς να ασχοληθεί με ζήτημα το οποίο προβλεπόταν να εξετασθεί με προηγούμενη απόφαση του Δικαστηρίου, η οποία εκδόθηκε προς απάντηση σε αίτηση προδικαστικής αποφάσεως υποβληθείσα στο πλαίσιο της διαδικασίας που αφορούσε την εν λόγω προσφυγή ακυρώσεως. Ωστόσο, εάν οι εφαρμοστέοι εσωτερικοί δικονομικοί κανόνες προβλέπουν τη δυνατότητα του εθνικού δικαστή να αναθεωρήσει δικαστική απόφαση με ισχύ δεδικασμένου, προκειμένου η κατάσταση που προκύπτει από την απόφαση αυτή να καταστεί συμβατή με προηγούμενη εθνική δικαστική απόφαση με ισχύ δεδικασμένου, της οποίας είχαν ήδη γνώση το δικαστήριο που εξέδωσε την απόφαση της οποίας ζητείται η αναθεώρηση και οι διάδικοι της υποθέσεως επί της οποίας αυτή εκδόθηκε, πρέπει να γίνει χρήση της δυνατότητας αυτής, σύμφωνα με τις αρχές της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας, υπό τις ίδιες προϋποθέσεις, προκειμένου να καταστεί η κατάσταση συμβατή με το δίκαιο της Ένωσης, όπως ερμηνεύθηκε με προηγούμενη απόφαση του Δικαστηρίου.

Επί των δικαστικών εξόδων

- ⁶⁶ Δεδομένου ότι η παρούσα διαδικασία έχει ως προς τους διαδίκους της κύριας δίκης τον χαρακτήρα παρεμπίπτοντος που ανέκυψε ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου, σ' αυτό εναπόκειται να αποφανθεί επί των δικαστικών εξόδων. Τα έξοδα στα οποία υποβλήθηκαν όσοι υπέβαλαν παρατηρήσεις στο Δικαστήριο, πλην των ως άνω διαδίκων, δεν αποδίδονται.

Για τους λόγους αυτούς, το Δικαστήριο (τέταρτο τμήμα) αποφαινεται:

- 1) Η ευθύνη κράτους μέλους για ζημίες που προκλήθηκαν από απόφαση εθνικού δικαστηρίου κρίνοντας σε τελευταίο βαθμό με την οποία παραβιάζεται κανόνας του δικαίου της Ένωσης διέπεται από τις προϋποθέσεις που όρισε το Δικαστήριο, μεταξύ άλλων, στη σκέψη 51 της αποφάσεως της 30ής Σεπτεμβρίου 2003, Köbler (C-224/01, EU:C:2003:513), χωρίς ωστόσο να αποκλείεται η δυνατότητα θεμελιώσεως της ευθύνης του κράτους αυτού υπό λιγότερο περιοριστικές προϋποθέσεις βάσει του εθνικού δικαίου. Η ευθύνη αυτή δεν αποκλείεται από το γεγονός ότι η εν λόγω απόφαση απέκτησε ισχύ δεδικασμένου. Στο πλαίσιο της εφαρμογής της ευθύνης αυτής, εναπόκειται στο εθνικό δικαστήριο που έχει επιληφθεί της αγωγής αποζημιώσεως να εκτιμήσει, λαμβάνοντας υπόψη όλα τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν την επίμαχη κατάσταση, αν το εθνικό δικαστήριο που αποφαινεται σε τελευταίο βαθμό, παραβαίνοντας προδήλως το εφαρμοστέο δίκαιο της Ένωσης, συμπεριλαμβανομένης της σχετικής νομολογίας του Δικαστηρίου, παραβίασε κατάφωρα το δίκαιο της Ένωσης. Αντιθέτως, αντιβαίνει στο δίκαιο της Ένωσης κανόνας του εθνικού δικαίου ο οποίος, σε μια τέτοια περίπτωση, εξαιρεί εν γένει από τις ζημίες που μπορούν να αποκατασταθούν τα έξοδα στα οποία υποβλήθηκε διάδικος λόγω της επιζήμιας αποφάσεως του εθνικού δικαστηρίου.
- 2) Το δίκαιο της Ένωσης, ιδίως δε η οδηγία 89/665/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 21ης Δεκεμβρίου 1989, για το συντονισμό των νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων περί της εφαρμογής των διαδικασιών προσφυγής στον τομέα της σύναψης συμβάσεων κρατικών προμηθειών και δημοσίων έργων, όπως τροποποιήθηκε με την οδηγία 2007/66/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 11ης Δεκεμβρίου 2007, και η οδηγία 92/13/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 25ης Φεβρουαρίου 1992, για το συντονισμό των νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων σχετικά με την εφαρμογή των κοινοτικών κανόνων στις διαδικασίες σύναψης των συμβάσεων φορέων οι οποίοι λειτουργούν στους τομείς του ύδατος, της ενέργειας, των μεταφορών και των τηλεπικοινωνιών, όπως τροποποιήθηκε με την οδηγία 2007/66, καθώς και οι αρχές της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας, έχει την έννοια ότι δεν αποκλείει ρύθμιση κράτους μέλους η οποία δεν επιτρέπει την αναθεώρηση έχουσας ισχύ δεδικασμένου αποφάσεως δικαστηρίου του εν λόγω κράτους μέλους, το οποίο αποφάνθηκε επί προσφυγής ακυρώσεως κατά πράξεως αναθέτουσας αρχής, χωρίς να ασχοληθεί με ζήτημα το οποίο προβλεπόταν να εξετασθεί με προηγούμενη απόφαση του Δικαστηρίου η οποία εκδόθηκε προς απάντηση σε αίτηση προδικαστικής αποφάσεως υποβληθείσα στο πλαίσιο της διαδικασίας που αφορούσε την εν λόγω προσφυγή ακυρώσεως. Ωστόσο, εάν οι εφαρμοστέοι εσωτερικοί δικονομικοί κανόνες προβλέπουν τη δυνατότητα του εθνικού δικαστή να αναθεωρήσει δικαστική απόφαση με ισχύ δεδικασμένου, προκειμένου η κατάσταση που προκύπτει από την απόφαση αυτή να καταστεί συμβατή με προηγούμενη εθνική δικαστική απόφαση με ισχύ δεδικασμένου, της οποίας είχαν ήδη γνώση το δικαστήριο που εξέδωσε την απόφαση της οποίας ζητείται η αναθεώρηση και οι διάδικοι της υποθέσεως επί της οποίας αυτή εκδόθηκε, πρέπει να γίνει χρήση της δυνατότητας αυτής, σύμφωνα με τις αρχές της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας, υπό τις ίδιες προϋποθέσεις, προκειμένου να καταστεί η κατάσταση συμβατή με το δίκαιο της Ένωσης, όπως ερμηνεύθηκε με προηγούμενη απόφαση του Δικαστηρίου.

(υπογραφές)